

Михайлич Олександр Володимирович*

Kyiv, Ukraine

Мотузка Таміла Анатоліївна**

Kyiv, Ukraine

Застосування інституційного підходу при вивченні дозвілля у соціологічній науці

Застосування інституційного підходу при вивченні дозвілля у соціологічній науці

Анотація: У статті зазначено, що нові реалії, які ми спостерігаємо (глобалізаційні процеси, пандемія COVID-19, інформаційні війни і т.д.) спричиняють зміни у всіх сферах суспільного життя. Дозвілля є однією з таких сфер. У зв'язку з цими змінами, трансформаціями та модифікаціями люди вимушені шукати нові шляхи організації свого дозвілля та проведення вільного часу.

Звертається увага, що відбуваються зміни форм різних видів діяльності. Зокрема змінюються їх зміст. Підкреслюється, що відповідно до змін у суспільстві мають змінюватися підходи до вивчення людських діяльностей.

У статті проаналізовано останні дослідження та публікації, що стосуються організації дозвілля та підходів до його вивчення. Також зазначено, що у вивченні цього

питання є аспекти, які ще не були з'ясовані та обґрунтовані в повному обсязі.

Звертаємо увагу на те, що вкладається у зміст поняття дозвілля в науковому обігу. Визначено, що дозвілля розглядають у контексті вільного часу, а саме як його частини. Підкреслено, що хоч ці два поняття розглядаються у тандемі, але вони не є тотожними.

Сконцентровано увагу на розгляді основних підходів, що виокремлюють в соціології, та їхнього застосування у процесі вивчення питання.

Проведений аналіз змісту соціологічних підходів до вивчення дозвілля дав змогу нам зрозуміти, що особливу увагу варто звернути на інституційний підхід. Він на сучасному етапі розвитку соціологічної науки посідає одне з провідних місць. Саме тому було детально розглянуто вивчення дозвіллевих практик з огляду на інституційний підхід.

* Михайлич Олександр Володимирович [Oleksandr Mykhailych] – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та політології, Національний авіаційний університет, м.Київ [PhD in Sociological Sciences, Associate Professor of the Department of Sociology and Politology, National Aviation University (Kyiv, Ukraine), alexprland@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0353-7391>].

** Мотузка Таміла Анатоліївна [Tamila Motuzka] – студентка кафедри соціології та політології, Національний авіаційний університет, м.Київ [student of the Department of Sociology and Politology, National Aviation University (Kyiv, Ukraine)], 5762364@stud.nau.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8863-7476>.

Зазначено, що, на нашу думку, під час вивчення цього питання в українському суспільстві найбільш до речно та доцільно застосовувати інституційний підхід. Визначено, що цей підхід можна назвати інтеграцією елементів різних підходів. Це, у свою чергу, дає змогу обґрунтувати наші погляди з приводу найбільш оптимального підходу вивчення та дослідження дозвілля в українському соціумі.

Сконцентровано увагу на тому, що вибір соціологічного підходу під час вивчення та дослідження певного питання залежить від того, яку мету та завдання ставить перед собою науковець.

Ключові слова: дозвілля, вільний час, соціологічні підходи, культурно-дозвіллове середовище, сучасність.

Application of Institutional Approach in The Study of Leisure in Sociological Science

Abstract: The article analyzes the new realities we are witnessing (globalization processes, the COVID-19 pandemic, information wars, etc.) are causing changes in all spheres of public life. Leisure is one of such areas. Due to these changes, transformations and modifications, people are forced to look for new ways to organize their leisure and leisure time.

Attention is drawn to the fact that there are changes in the forms of various activities. In particular, their content is changing. It is emphasized that in accordance with changes in society, approaches to the study of human activities must change.

The article analyzes the latest research and publications related to the organization of leisure and approaches to its

study. It is also noted that there are aspects in the study of this issue that have not yet been fully clarified and substantiated.

We pay attention to what is embedded in the content of the concept of leisure in scientific circulation. It is determined that leisure is considered in the context of free time, namely as part of it. It is emphasized that although these two concepts are considered in tandem, they are not identical.

The focus is on the main approaches to sociology and their application in the study of leisure.

The analysis of the content of sociological approaches to the study of leisure allowed us to understand that special attention should be paid to the institutional approach. He at the present stage of development of sociological science occupies one of the leading positions. That is why the study of leisure practices from the point of view of the institutional approach was considered in detail.

It is noted that in our opinion, when studying this issue in Ukrainian society it is most appropriate and appropriate to apply an institutional approach. It is determined that this approach can be called the integration of elements of different approaches. This, in turn, allows us to substantiate our views on the most optimal approach to the study and study of leisure in Ukrainian society.

Attention is focused on the fact that the choice of sociological approach in the study and research of a particular issue depends on the purpose and objectives of the scientist.

Keywords: leisure, free time, sociological approaches, cultural and leisure environment, modernity.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження дозвілля як соціального явища є досить актуальним на сьогоднішній день. Це зумовлено низкою чинників, що стосуються як недостатньо вирішених теоретичних питань у соціологічній науці, так і конкретних практичних проблем у сучасному суспільстві. В умовах, коли з'являються нові форми співвідношення праці та дозвілля, можна спостерігати збільшення соціального значення дозвілля. Хоча дозвілля завжди посідало важливе місце в структурі соціальної організації життєдіяльності, однак в нових умовах сьогодення з'являються додаткові підстави винести цю категорію як окремий напрямок проведеної емпіричних досліджень, що спрямовані

на з'ясування соціальної статистики та динаміки сучасного українського суспільства.

Особлива увага до вивчення організації дозвілля також спричинена змінами, що відбуваються як у світі в цілому, так і в українському суспільстві, зокрема, наприклад пандемія COVID-19 та інші видозміни соціуму. У зв'язку з трансформаціями, що модифікують об'єктивну реальність, змінюється зміст та структура дозвілдової діяльності. Тому набуває все більшої актуальності питання, які саме підходи та методи соціологічної науки найбільш оптимально застосовувати під час вивчення дозвілля. Вирішення зазначених питань пов'язано, насамперед, з подальшим розвитком таких галузей соціологічного знання, як соціологія дозвілля та соціологія вільного часу.

Дослідженням питання дозвілля та проведення вільного часу займалися багато дослідників, серед яких можна назвати таких: О. Карпуніна, Н. Бабенко, О. Мартиненко, В. Дімова, І. Євтеєва, О. Кучер, Л. Коган, В. Лісовський, В. Суртаєва, В. Орлова, В. Скороходова, Л. Скокова, В. Піча, І. Петрова, О. Семашка, Н. Цимбалюк, Г. Щерба, Р. Яремкевич та ін. У своїх публікаціях вони досить ґрунтовно досліджували теоретичні засади та методологічні підходи до вивчення питання дозвілля як соціального явища.

Серед невирішених частин проблеми залишається питання, який з підходів найкраще застосувати під час дослідження дозвіллевих практик в українському суспільстві.

Головною метою роботи є аналіз наявних у соціологічній науці підходів до вивчення питання дозвілля як соціального інституту.

З метою вирішення поставленої мети, необхідно виконати ряд завдань, зокрема:

- здійснити концептуалізацію поняття «дозвілля» в науковому обігу;
- проаналізувати наявні наукові публікації, що стосуються вивчення дозвілля;
- систематизувати наявні соціологічні підходи вивчення дозвілля.

У соціологічній науці дозвілля визначають як частину вільного часу, що використовується для занять, які сприяють, передусім, відновленню фізичних, розумових та психічних сил людини. Складовими дозвільної діяльності є:

- культура споживання, що має індивідуальний характер (читання газет, журналів, книг, перегляд телепередач, слухання радіо тощо);
- культура споживання публічно-видовищного характеру (відвідування театрів, кіно, концертів, музеїв, виставок тощо);
- спілкування;
- фізичні заняття;
- розваги та ігри;
- пасивний відпочинок.

Специфіка вивчення дозвілля в соціологічній науці

Особливістю вивчення дозвілля в соціологічній науці є з'ясування його соціальної сутності в ме-

жах вільного часу. Вільний час розглядають як той час, котрий людина може витратити для свого особистого всестороннього розвитку. Соціологічний підхід передбачає аналіз всієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливають на характер і зміст вільного часу.

Для вивчення явищ дозвілля та вільного часу можна використовувати як макросоціологічний, так і мікросоціологічний підходи.

У межах макросоціологічного підходу дозвілля вивчають як соціальну систему, що визначає культурно-дозвіллеву поведінку різних соціальних спільнот та окремої особистості, а також питання формування культурної політики. Мікросоціологічний підхід, вивчаючи дозвілля як інтеракцію індивідів у процесі культурних відносин різного змісту та характеру, є спрямованим на визначення ролі соціально-культурної взаємодії як основи цілісності соціального життя (Цимбалюк, 2017).

Серед напрямків макросоціологічного підходу, насамперед, варто виділити:

- структурний функціоналізм (Т. Парсонс, Р. Мертон, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм);
- конфліктуалізм (К. Маркс, М. Вебер, Р. Дарендорф).
- У межах мікросоціологічного підходу виділяють:
 - символічний інтеракціонізм (Дж. Мід, І. Гофман, Г. Блумер, Т. Шибутані, А. Леві-Строс)
 - феноменологічна соціологія (А.Шюц, М.Шелер, К. Мангейм).

У парадигмі структурного функціоналізму, який був заснований американськими соціологами Толкотом Парсонсом і Робертом Мертоном, вивчення різних соціальних процесів, інститутів, явищ чи самого суспільства відбувається шляхом розгляду як об'єкта, що має свою власну структуру та складається із структурних одиниць та елементів, які її, власне, утворюють.

З погляду функціонального підходу вивчають способи функціонування елементів, які перебувають у зв'язку з цілим. Можна зазначити, що ці підходи соціологічного знання дали основу для вивчення питання дозвілля. Тож у рамках функціоналістських теорій його можна розглядати як соціальний процес, який має свою структуру та виконує низку функцій та дисфункцій (Parsons, 1961).

У межах конфліктології виокремлюють такі положення:

- соціальні системи за своїм змістовним наповненням містять протиріччя;
- у ході свого існування соціальні системи прагнуть видозмінюватися;
- розглядаючи основу соціального життя, можна виокремити непримиренні інтереси, у зв'язку з чим конфлікт є постійним станом будь-якої соціальної системи;
- соціальні конфлікти швидше мають позитивний вплив у суспільстві, оскільки він сприяє адаптації до трансформацій, з'являється щось нове, у результаті чого отримуємо прогрес;
- без соціального контролю конфлікти, які існують у соціальному просторі, можуть призвести до соціальних проривів та знищення соціальної системи;
- у питанні профілактики та кращому способі розв'язання конфліктів соціологія відіграє провідну роль.

Розглядаючи напрацювання німецького соціолога Ральфа Дарендорфа, можемо виокремити чотири положення, які, будучи антитезами положенням структурно-функціонального аналізу, можуть бути використані для вивчення дозвілля:

- процес постійних змін є характерним для кожного суспільства;
- соціальні конфлікти є наявними у всіх сферах суспільного життя;
- кожний елемент у суспільстві слугує його об'єднанню та трансформаціям;
- насильство одних членів суспільства над іншими є базою кожного суспільства (Dahrendorf, 1959).

Отже, з погляду конфліктологічного підходу, дозвілля вивчають як явище, що має класово структуровану природу, при цьому культурно-дозвіллове середовище є проявом соціальної нерівності. Також дозвілля як складовий елемент суспільного життя сприяє змінам та цілком може бути джерелом конфлікту.

Розглянемо напрямки у межах мікросоціологічного підходу. Одним із них є символічний інтеракціонізм, що спрямований на подолання протиставлення людини й суспільства, а також намагається запобігти розгляду їх як окремих

автономних підсистем, що притаманно структурному функціоналізму. У ході досягнення поставленої мети представники символічного інтеракціонізму доходять висновку, що соціальне все ж таки переважає індивідуальне в людині. Такі твердження можна побачити у напрацюваннях американського соціолога Джорджа Міда та його послідовників. Прихильники символічного інтеракціонізму відзначають, що визначальною категорією в соціологічній науці виступають такі поняття як «соціальний процес» або «соціальний акт», що ідентифікується як безперервний розвиток та зміни. Саме взаємодія індивідів між собою в групі та в суспільстві є змістом соціальних процесів. Решта явищ, об'єктів, процесів тощо виступають як наслідок процесу взаємодії.

Визначення суспільства Гербертом Блумером як символічної взаємодії людей, колективів і груп є ще одним предметним поглядом в межах символічного інтеракціонізму. Блумер зазначав, що суспільство містить в собі багатоманітні види дій та поведінки індивідів. Дослідник створив таку модель людської взаємодії, зміст якої полягає в тому, що індивід – це центральна фігура, яка постійно виконує дії та взаємодії. Отож увага Блумера була зосереджена передусім на динаміці людського життя, трансформаціях та модифікаціях, що в ньому відбуваються (Блумер, 2017).

Отже, за допомогою інтеракціонального підходу можна відобразити індивідуальне серед соціального саме через соціальну природу дозвілля. У цьому контексті дозвілля також може розглядатися як один із способів інтеракції індивідів та як одна із форм духовності.

Ще один напрям – це феноменологічна соціологія, що, будучи різновидом усвідомленої соціології, передбачає вивчення духовних змістів. Вона насамперед спрямована проти позитивізму й натуралізму, які, осмислюючи сутність суспільних явищ, прагнули їх аналізувати з погляду їхньої подібності з явищами природи. Представникам феноменологічної соціології притаманне осмислення соціального світу в його людському бутті, з характерними йому уявленнями, цілями та мотивами індивідів. У рамках цієї концепції суспільство розглядається як явище, що безперервно видозмінюється та поновлюється в ході духовної взаємодії людей. Одну з провідних ролей у функ-

ціонуванні цього напрямку має австрійський та американський соціолог Альфред Шютц. Відповідно до його поглядів, соціальний світ є сформованим сенсом, адже всім соціальним явищам це властиво (Шютц, 2003).

Евристичний потенціал інституційного підходу

Є підстави стверджувати, що в соціологічній науці вивчення дозвілля найбільш доцільно здійснювати в межах інституційного підходу, оскільки процеси інституціоналізації найактивніше проходять у рамках культурно-дозвіллевих систем, що становлять собою в кожному окремому випадку сукупність закладів та організацій, діяльність яких спрямована на відпрацювання нових принципів методів та форм культурно-дозвіллевих взаємодій (Цимбалюк, Яковенко, 2004).

Основою інституційного підходу є положення, згідно з яким роль суспільства базується на створенні інституту дозвілля, який має стати сприятливим культурно-дозвіллевим середовищем з численними організаціями, в рамках яких власне і реалізуються функції дозвілля. Соціальний контроль у суспільстві може здійснюватися за допомогою стимулювання, підтримки або гальмування певних дозвіллевих відносин. У той же час ті культурні норми, що були засвоєні особистістю в ході дозвіллевих практик, визнаються цінністю, а також можуть відігравати позитивну роль при розподілі соціальних благ та визначенні місця в соціальній ієрархії суспільства. Дозвілля вивчається як система соціальних відносин, сукупність соціальних норм та культурних зразків, форми культурної поведінки, узвичаєна мережа установ, що відповідають соціальній структурі суспільства.

Функціонування соціального інституту дозвілля – це утвердження чіткої системи соціальних статусів та ролей. Процес інституціоналізації культурно-дозвіллевої діяльності завжди містить у собі наповненість соціальними зв'язками, які у свою чергу не мають чітко окреслених інституційних статусів та прийнятих суспільством параметричних ознак статусно-рольової системи (Мачуліна, 2013).

Розглядаючи зазначені підходи до вивчення суспільства можна спробувати визначити, який із них найбільш доцільно використовувати під час вивчення дозвілля в українському суспільстві.

Ми живемо в час, коли явище дозвілля фактично сформувалося в інститут дозвілля. У ході свого розвитку, процес організації дозвілля пройшов різні рівні еволюції, в межах яких дозвілля видозмінювало свої форми, а також залежало від впливу різних соціальних чинників. Варто підкреслити, що цей процес продовжує відбуватися в умовах сьогодення.

Оскільки дозвілля пройшло інституціоналізацію, є підстави вважати, що найбільш доречно вивчати його саме з погляду інституційного підходу. У рамках цього підходу можна виокремлювати функції дозвілля, відстежувати нові форми та тенденції, знаходити дотичні з соціальним контролем елементи, виділяти індивідуальні характеристики.

Варто також зазначити, що інституційний підхід містить збалансовані елементи інших макросоціологічних та мікросоціологічних підходів. Тому є підстави охарактеризувати інституційний підхід як інтегративний під час вивчення дозвілля як соціального явища та інституту. Тож на сучасному етапі розвитку соціологічної науки інституційний підхід дає можливість максимально повно та різносторонньо досліджувати дозвілля як соціальне явище та як соціальний інститут.

Висновки

Соціальна динаміка сучасного суспільства актуалізує необхідність поглиблених досліджень правил співжиття в суспільстві. Глобалізація, пандемія COVID-19, інформаційні війни та інші соціальні явища суттєво впливають на модифікації елементів суспільного устрою. Різноманітні процеси та трансформації, що відбуваються в суспільстві, призводять до видозмінення його структури та її елементів. З'являються, зникають та замінюються наявні явища. Зазначені процеси мають суттєвий вплив на різні сфери суспільного життя, зокрема це стосується і дозвілля.

Оскільки змінюється організація дозвіллевої діяльності, то відповідно мають змінюватися і підходи до вивчення цього явища в рамках со-

ціологічної науки. Перш за все варто зазначити, що дозвілля завжди вивчають у тісному зв'язку з поняттям вільний час, оскільки дозвілля власне є невід'ємним елементом вільного часу в сучасному суспільстві.

Аналізуючи літературу та дослідження у сфері вивчення дозвілля, можемо помітити, що існують різні підходи до його вивчення. Одні дослідники роблять акцент на емпіричних соціологічних дослідженнях, інші ж зосереджують основну увагу на теоретичній операціоналізації базових засад або ж на вдосконаленні наявних методологічних та методичних підходів. У цій статті ми зосередили увагу саме на теоретичному аспекті вивчення дозвілля, а зокрема на основних соціологічних підходах до вивчення цього явища.

У соціологічній науці виокремлюють макро-соціологічні та мікросоціологічні підходи до вивчення дозвілля, в рамках яких розвиваються різні соціологічні теорії вивчення дозвілля: структурно-функціональні, функціональні, конфліктологічні, теорія символічного інтеракціонізму, феноменологічна соціологія, інституціоналізм.

Найбільш доцільним для вивчення феномену дозвілля, в тому числі в українському суспільстві, як соціального явища та соціального інституту є інституційний підхід, що розглядає дозвіллеву діяльність як процес інституціоналізації та створення культурно-дозвіллевого середовища, в межах якого розгортається функціональність.

Список літератури

- Blumer, G. (2017). *Simvolicheskiy interaktsionizm*. Moskva: Elementarnyye formy. [Блумер, Г. (2017). *Символический интеракционизм*. Москва: Элементарные формы.]
- Dahrendorf, R. (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford: Calif.: Stanford University Press.
- Machulina, I. (2013). Innovatsiyni tendentsiyi u sferidozvillyi suchasnoyi ukrayins'koyi molodi. *Visnyk ONU im. I.I.Mechnikova. Sotsiologiya i politychni nauky*, 2(18). P.1. pp. 353–359. [Мачуліна, І. (2013) Інноваційні тенденції у сфері дозвілля сучасної української молоді. *Вісник ОНУ ім. І.І.Мечнікова. Соціологія і політичні науки*, 2(18). ч.1. с. 353–359.]
- Parsons, T. (1961). *Theories of Society: foundations of modern sociological theory*, New York: Free Press.
- Shyutts, A. (2003). *Smyslovaya struktura povsednevnogo mira: ocherki po fenomenologicheskoy sotsiologii*. Moskva: Ynstitut t Fonda «Obshchestvennoe mnene»». [Шютц, А. (2003). *Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии*. Москва: Институт Фонда «Общественное мнение».]
- Tsybalyuk, N. (2017). Dozvillya mizh rivnistyu ta nerivnistyu: do istoriyi pytannya. *Ukrayins'kyu sotsiologichnyy zhurnal*, 1–2. pp. 206–210. [Цимбалюк, Н. (2017). Дозвілля між рівністю та нерівністю: до історії питання. *Український соціологічний журнал*, 1–2. с. 206–210.]
- Tsybalyuk, N. Yakovenko, Yu. (2004). Evolyutsiya dozvillya v konteksti sotsiologichnykh katehoriy. *Psykholohiya i suspil'stvo*, 2. pp. 118–124. [Цимбалюк, Н. Яковенко, Ю. (2004). Еволюція дозвілля в контексті соціологічних категорій. *Психологія і суспільство*, 2. с. 118–124.]

Sevda Akhundova*

Baku, The Republic of Azerbaijan

Management Philosophy in the Context of Scientific Rationality

Management Philosophy in the Context of Scientific Rationality

Annotation: В практике управления различными видами социальных систем от государств до предприятий все более отчетливо проявляется тенденция замещения научных знаний опытом и «здравым смыслом» чиновников и менеджеров. Это обусловлено в значительной степени следующими факторами: резким возрастанием динамичности социальных процессов; высоким темпом обновления знаний, который влечет быструю сменяемость социальных структур и институтов, воплощающих это знание, а также типов и способов коммуникаций; снижением роли нормативного подхода, когда фактически нормой становится выход за пределы нормы; «размыванием» устоявшихся традиций и резким возрастанием сложности процессов личностной

идентичности субъектов принятия управленческих решений. Реальности, с которыми имеют дело конкретные субъекты управленческой деятельности, оказываются ненаблюдаемыми для классической науки – в этом и состоит основная причина кризиса проблематики управления социальными системами. Игнорирование этих проблем приводит к потере целостности социального управления, его бессубъектности, культу примитивной рациональности. Все эти негативные явления ярко проявляются и в мировом сообществе, о чем убедительно свидетельствует «неожиданно» нагрянувший мировой финансово-экономический кризис. Кризис проблематики управления обусловлен кризисом классической науки в целом.

Keywords: social system, subjectivity, synergetic, cognitive approach, philosophy.

In the practice of managing various types of social systems from states to enterprises, the tendency to replace scientific knowledge with the experience and “common sense” of officials and managers is becoming more and more distinct. This is largely due to the following factors: a sharp increase in the dynamism

of social processes; a high rate of knowledge renewal, which entails a rapid change of social structures and institutions embodying this knowledge, as well as types and methods of communication; a decrease in the role of the normative approach, when going beyond the norm actually becomes the norm; “erosion”

* Sevda Akhundova – Baku Slavic University, S. Rustam Street, 33, Baku, AZ1014, axundova449@mail.ru.

of established traditions and a sharp increase in the complexity of the processes of personal identity of the subjects of managerial decision-making. The realities that specific subjects of management activity deal with turn out to be unobservable for classical science- this is the main reason for the crisis in the management of social systems. Ignoring these problems leads to the loss of the integrity of the social management, its lack of subjectivity, the cult of primitive rationality. All these negative phenomena are clearly manifested in the conditions of the modern world community, as evidenced by “unexpectedly” looming global financial and economic crisis. The crisis of management problems is due to the crisis of classical science as a whole. In recent decades, numerous attempts have been made to overcome these limitations of classical science related to management issues: second-order cybernetics, synergetics, cognitive approach, reflexive approach, etc. However, the fragmentation of these efforts is clearly insufficient to ensure the integrity of social management processes and, accordingly, to overcome the crisis of scientific problems of management and development.

Today, the problem of creating a philosophy of management and development as a field of knowledge focused on the methodological, ontological and ideological support of this issue is relevant. In this paper, an attempt is made to comprehend management paradigms in the context of scientific rationality and, from these positions, substantiate the relevance of using a subject-oriented approach. The proposed work allows you to take a certain step towards ways of formation of the philosophy of management and development. [1]

In recent decades, fundamental changes have taken place in science associated with the formation post-nonclassical stage of its development. Without taking into account these changes, we risk losing sight of the fundamental changes in the understanding of rationality in the sciences of management and development. The change in general scientific pictures of the world was accompanied by a radical change in the normative structures of research, as well as the philosophical foundations of science. It is legitimate to consider these periods as global revolutions that can lead to a change in the type of scientific rationality. Three major stages in the development of science, each of which is opened by a global scientific revolu-

tion, can be characterized as three historical types of scientific rationality that succeeded each other in the history of technogenic civilization. These are classical (corresponding to classical science), non-classical and post-non-classical rationalities. Each new type of scientific rationality is characterized by special foundations of science inherent in it, which allow one to single out and explore the corresponding types of system objects (simple, complex, self-developing systems) in the world. At the same time, the emergence of a new type of rationality and a new image of science should not be understood in a simplified way in the sense that each new stage leads to the complete disappearance of the ideas and methodological guidelines of the previous one period. On the contrary, there is continuity between them. We can say that each stage is characterized by a special state of scientific activity. If we schematically represent this activity as a “subject-means-object” relationship (including the value-target structures of activity, knowledge and skills in applying methods and means in the understanding of the subject), then the described stages of the evolution of science, acting as different types of scientific rationality, are characterized by different depth of reflection in relation to the scientific activity itself. The classical type of scientific rationality, focusing attention on the object, seeks to eliminate everything related to the subject, means and operations of his activity in the course of theoretical explanation and description. Such elimination is considered as a necessary condition for obtaining objectively true knowledge about the world. Aims and values of science that guide strategies

research and methods of fragmentation of the world, at this stage, as well as at all others, are determined by the worldview attitudes and value orientations that dominate in culture. But classical science does not comprehend these determinations. Scientific research is considered as the knowledge of the laws of Nature that exist outside of man. [2]

The traditional idea of management was born in the context of classical science, and it was limited to the “subject-object” paradigm. The non-classical type of scientific rationality takes into account the links between knowledge about an object and the nature of means and operations activities. The explication of these connections is considered as the conditions for an objectively true description and explanation of the world. But the connections between intra-scientific

and social values and goals are still not the subject of scientific reflection, although they implicitly determine the nature of knowledge (determine what exactly and in what way we single out and comprehend in the world). The results of scientific research are superimposed on the understanding of the correlation of the explained characteristics of the object with the peculiarity of the means and operations of scientific activity. In the context of non-classical science, the development of ideas about management is mainly associated with overcoming a number of limitations of the “subject-object” paradigm. Natural science traditions contain a number of hidden postulates. [3] First postulate: “The theory about the object, which the researcher has, is not a product of the activity of the object itself.” This postulate fixes the dominant position of the researcher in relation to the object. The statement that “nature is not malicious” is one of the forms of awareness of this postulate.

Second postulate: “The object does not depend on the existence of a theory reflecting this object.” The second postulate gives rise to the possibility of speaking about the properties and laws inherent in things. They exist objectively and are only fixed by the researcher. In accordance with these postulates, the relationship between the researcher and the object is described by the “subject-object” scheme. The same type of relationship was put into the methodological foundations of the construction of cybernetics. The fundamental limitations of the cybernetics approach were clearly manifested in attempts to model social systems, conflict interactions, communication processes, social and psychological phenomena in which the behavior of an object turned out to be significantly dependent on relations with researchers, on the “model of the situation that the object built”, on the goals of the object and the researcher. and their mutual representations.

The opposition between the object and the researcher turned out to be fair only for objects “not endowed with a psyche.” In the case when the researcher is confronted by an object “endowed with a psyche”, the relationship between the researcher and the object turns into a relationship between two researchers, each of which is an object in relation to the other. Such relations, there is clearly a violation of the “physical” postulates. The researcher becomes just one of the characters in a specific system of reflexive

relations. Objects become comparable to the researcher in perfection. The main thing is the removal of the opposition between the “researcher” and the “object of research”, which is carried out through the creation of special tools focused on the description of their mutual representations (reflexive structures and processes). This creates the possibility of a transition in management from the paradigm “subject-object” to the paradigm “subject-subject”. As a result, new types of control appear: reflexive control [4], information control [5, 7], control of active systems, etc. [6] The post-nonclassical type of scientific rationality expands the field of reflection on scientific activity. It takes into account the correlation of the acquired knowledge about the object not only with the peculiarity of the means and operations of the activity, but also with the value-target structures. Moreover, the connection of intra-scientific goals with extra-scientific, social values and goals is explicated, the task of understanding the value-target orientations of the subject of scientific activity in their correlation with social goals and values is being solved.

Proceeding from the fact that the basis of the modern scientific picture world is universal evolutionism, which includes “states of social life”, it is necessary to emphasize the need for communicative (dialogical) inclusion in the modern scientific picture of the world of the entire set of values of world cultural development. Only on this path, similar to the universal one, can one expect success with the construction of truly human-dimensional self-developing systems (let’s accept this as some obvious postulate)- as well as a genuine understanding of alternative ideas of Eastern cultures, in particular the idea of the connection between truth and morality. Such an understanding of post-non-classical scientific rationality presupposes the introduction into the context of any scientific research of “poly-subjective social reality” or “poly-subjective environment”, against which they are carried out. “Poly-subjective environment”, which includes, along with various types of subjects, a set of values of world cultural development; environment, which itself is considered as a self-developing system, endowed with signs of subjectivity. The paradigm of “subject-poly subjective environment” becomes the paradigm of management and development of post-non-classical science. In the context of this paradigm, it becomes fundamentally important to

understand the relationship between individual and collective subjects. We will illustrate the specifics of this kind of relations by the example of the relations of the subjects of the cognitive process. The socio-historical character of the cognitive process, its collectivity, is expressed not only in the fact that this process is carried out by a multitude of interacting individuals. This interaction itself presupposes the existence of special, specific laws of the collective process of development knowledge, laws other than those that characterize individual cognition. Thus, the bearer of the collective cognitive process is not an individual subject, as well as a simple set of the latter. This carrier can be considered a collective subject, understanding by it a social system that cannot be reduced to a conglomerate of its constituent people. [7, 278]

The individual subject, his consciousness and cognition must be understood, taking into account their involvement in various systems of collective practical and cognitive activity. But this does not mean that the individual subject is somehow dissolved in the collective. First, the collective subject itself does not exist outside of concrete people, real individuals interacting with each other according to the specific laws of collective activity. The collective subject cannot be likened to the individual. The first is not a special personality, does not have its own I and does not perform acts of cognition that are different from those that are carried out by the individuals included in it. Secondly, cognition, which is inseparable from the individual subject, although closely connected with objectified systems of knowledge and ultimately determined by the latter, does not directly coincide with them. The individual features of my perception, my memories, my subjective associations belong to knowledge that is important to me personally and accessible only to me. They are not included in the system of objectified knowledge, which is the property of all individuals and included in the structure of the collective subject. And this means that the knowledge inherent in the individual and collective subject does not coincide completely and does not dissolve in each other, but mutually presuppose each other. [8, 27]

In the context of post-nonclassical rationality, management is understood not as a rigid determination of systems, but as “soft forms of management” – the creation of conditions for their development. In

self-developing systems, there is a system of ontologies in which various mechanisms of social influences are found: management (in the context of classical and non-classical sciences), organization, moderation, mediation, support, stimulation, etc. The management paradigm “subject-poly-subject environment” can be used not only to manage the development of social systems, but also to destroy them and reduce the ability to develop.

A striking example is the concept of “controlled chaos” used during the collapse of the USSR, “perestroika” and the organization of the “orange revolutions”. Without an adequate analysis of such technologies and the consequences of their use, it will not be possible to overcome the systemic crisis in which the post-Soviet space is today. Management as an interaction of free subjects. The philosophy of management and development today is at the initial stage of its formation, therefore, without pretending to complete the consideration of the entire spectrum of problems, we will focus on individual areas that are most related to taking into account subjective aspects that are most significant in the identified management paradigms.

Given these considerations, one of the leading reasons management philosophy it is advisable to consider “constructivism”. In accordance with the philosophical position of constructivism, what a person deals with in the process of knowing and mastering the world is not some kind of reality that exists on its own, which he is trying to comprehend, but in a sense the product of his own activity (collective cognitive activity), activity, or activity of the transcendental subject, according to I. Kant). Constructivists believe that a person in his processes of perception and thinking not only reflects the world around him, but actively creates, constructs it. [10, 8]

One of the first constructivists was Heraclitus, the scientific foundations of the philosophy of constructivism are laid down in the views of D. Berkeley, I. Kant and others. The subject deals with himself in the process of cognition and activity. He can't get away from himself. He comprehends the world through idealizations, abstractions, models, which are determined by his possibilities of cognition here and now. A number of consequences follow from this.

First, the problem of the plurality of realities, their commensurability, as well as the translatability and

understanding of subjects living, generally speaking, in different perceptual and conceptual worlds.

Secondly, the problem of situational determinants of cognition, which make the realities of different subjects fundamentally different, incommensurable.

Thirdly, if the subject does not reflect, but creates reality, then according to what laws does he create it? Significantly “softening” the radicalism of constructivism, increasing the emphasis on the communicative processes of the subjects that form reality on the influence of these processes on the restriction of the freedom of the subjects of the formation of reality. Freedom is no longer conceived as mastery and control, but as the establishment of equal partnership relations with what is outside of man: with natural processes, with another a person, with values of a different culture, with social processes, even with non-reflective and “opaque” processes of the psyche. In this case, freedom is understood not as an expression of a projectively constructive attitude to the world, not as the creation of such an objective world that is managed and controlled, but as such an attitude when I accept the other, and the other accepts me. It is important to emphasize that acceptance does not mean simply contentment what is, but involves interaction and interchange.

At the same time, this is not about determination, but about free acceptance based on understanding as a result of communication. In this case, we are dealing with a special kind of activity. This is not the activity of creating an object in which a person tries to capture and express himself, that is, such an object that seems to belong to the subject. It is a mutual activity equal partners freely participating in the process, each of which considers the other and as a result of which both of them change. Such an approach presupposes an irreducible diversity, a pluralism of different positions, points of view, value and cultural systems that enter into dialogue with each other and change as a result of this interaction.

It is these considerations that determine the basic provisions of the philosophy of management and, first of all, the management of “poly-subjective environments”, they should form the basis of the worldview of the subjects of management and the subjective approach to organizing management processes.

In recent years, the main features of the post-non-classical interpretation of the subjective approach

are beginning to be seen: subjects as the main system-forming factor; legalization of subjective realities through reflection; the principle of a dual subject; network organization of knowledge; mutual consistency of models as a criterion of scientific character; open communicative rationality; focus on dynamic configurators of research contexts; interdisciplinary discourse. Subjects as the main system-forming factor. According to the position of the creators of the post-non-classical paradigm, all attention today is paid to human-sized self-developing systems with their problem of including a person in the process of scientific research. A new picture of the world cannot be represented by knowledge divorced from knowing and acting subjects, from their subjective realities, in isolation from which it is impossible to adequately interpret the knowledge they have received. The network connection of private subjective pictures of the world forms a general post-non-classical picture of the world. Legalization of subjective realities through reflection. Each subject reflects the environment, himself and other subjects individually, interpreting it in his own way, translating it into his own reality. Reality is a form of representation of being by a subject. Reflection models reality, turning it into an imaginary reality. Only with the appearance of subjects do realities arise as subjective forms of representation of being. The principle of the dual subject. Based on the fact that one of the basic properties of the subject is reflection, in our opinion, the basic principle of organizing the interaction “subject- environment” should determine the procedure for reflexive coordination in the interaction of subjects. In order to establish mutual understanding and “involvement” in each other’s activities, the subjects must adequately represent the updated in their in the context of this interaction, subjective positions and subjective realities corresponding to them. The subjective position is a reflective platform, equipped with linguistic means for understanding and structuring the reality of oneself and one’s activity. Such a position is the point of entry of the subject into the channel of reality structured by him. In this channel, the ontology (the subject’s ideas about the existent) and the rationality accepted by the subject (what is reasonable for him in this channel of reality) are determined, and- accordingly, the ontology and rationality so defined- develops and is limited his activity. Reflective platforms are used by the subject

for structuring and restructuring their activities, auto-communication and communication with other subjects, through the coordination of the realities they accept. In the context of the “subject-environment” interaction we have identified, the following options for coordinating the realities accepted by the subjects are possible: a reflexive platform is formed (updated) in the environment, adequate to the site of the subject; the environment forms (updates) the subject’s existing her reflective platform; the subject and the environment together form a new reflective platform. In any case, as a result of the coordination of the accepted. For constructive interaction, the subjects of their realities should actualize similar reflective platforms (possibly, along with other reflective platforms). Interacting subjects must organize a common channel of reality in which two adequate subjective positions interact. [11, 46] This mechanism is, in our opinion, universal for the interaction of any subjects and is formulated by us as the principle of a dual subject, it was first formulated by us in the context of computerization of management activities, creating environments to support decision makers. It is fundamentally important that in the interactions of subjects with the environment, the reflection of the subject positions used by them is constantly carried out, which accumulate, creating the basis for the potentially possible construction of a holistic image of the subjects. Note that the ideas confirming the universality (invariance) of the dual subject principle were expressed in connection with the organization of the functioning of various types of systems. Let’s give some examples. The evolutionary theory of J.B. Lamarck, who, unlike Ch. Darwin admitted that the environment in one way or another “instructs” the body on how to adapt to it. According to Darwin, the body must figure it out on its own through trial and error. The long-standing dispute seems to be resolved in favor of the first scientist. The theory of functional systems by P.K. Anokhin: “The system one can name only such a complex of selectively involved components, in which the interaction and relationship acquire the character of the interaction of components to obtain a focused useful result. All functional systems, regardless of the level of their organization and the number of components that make up them, have fundamentally the same architecture, in which the result is the dominant factor stabilizing the organization of systems.

The theory of corrective control of movements by N.A. Bernshtein. N.A. Bernshtein removed the concept of motion control as an unambiguous mapping of the control system to the motor periphery and introduced the concept of complex system coordination or coordination of central impulses with phenomena and forces unfolding on the periphery of the body. [7, 42] The management of expedient motor acts is carried out not in a directive, but in a corrective way. This implies a directed change in the periphery depending on its current state, and therefore any central impulse only corrects, corrects the force field acting on the motor organ in the direction determined by the existing movement project. Detection of reflection in elementary mental acts. Despite the wealth of empirical data obtained by the followers of Bernstein, their psychological interpretation is clearly insufficient. The “driving forces” of living movement, such as reason, will, feeling, effect (reinforcement), feedback, are still considered (when they are remembered?) as forces external to him, and not inherent in himself, not located in his biomechanical tissue. Many theorists proceeded from the fact that the driving forces, mechanisms for building and controlling living movement should be found in it itself, in its internal form his biodynamic tissue, in his inner picture. They succeeded in proving the presence of background reflection in the simplest acts of motor activity. The Doctrine of the Dominant and Chronotope by A.A. Ukhtomsky. A.A. Ukhtomsky designated the idea of the dual nature of human consciousness as a conversation with a “double.” [13, 204] Analogies of the mechanisms of moral choice in humans and animals. The nature of human moral choice is twofold. On the one hand, alternatives play the role of the poles of good and evil. On the other hand, they have utility, and the utility of the negative pole may be greater than the utility of the positive. The paper shows that such a two-dimensionality takes place not only in choice of man, but also in the choice of animals.

The following basic positions of subjects are proposed self-developing poly subject environment, which can be both individual and group.

1. Subjects of established activities (communications) and reproduction of their subjects (S1).
2. Subjects of overcoming breakpoints of established species activities (communications) and reproduction of their subjects (S2).

3. Subjects of the development of established activities (communications) and their subjects (S3).
4. Subjects creation of new activities (communications) and new subjects (S4).
5. Subjects to ensure the development (introduction) of new types activities (communications) and new actors (S5).

The main goals of the formation and introduction into practical work of methodological (ontological) schemes for organizing the activities and interaction of the listed subjects are related to the need to create technologies that take into account the versatile interactions of various types of activities and their subjects with a clear fixation of the products of exchange (norms, means, knowledge, etc.) and forms of their cooperation. Only if there are methodological schemes, the tasks of providing and supporting the subjects of innovative development in the system of various types of activities turn out to be correct. In accordance with their positioning, an appropriate system of ontological schemes in the environment of innovative development is proposed.

1. Maintenance of established activities (communications) and their subjects.
2. Supporting subjects at breakpoints in established views activities (communications) and reproduction of their subjects.
3. Development of established activities (communications) and their subjects.
4. Designing new activities (communications) and new subjects.
5. Implementation of innovative projects of new activities (communications) and new subjects.

These schemes are not alternative, moreover, they complement each other and define the system of ontologies of the subjects of the innovation development environment. Detailing of these ontologies, in relation to the organization of management activities in the conditions of computerization, is presented in works that summarize the experience and outline ways to improve the mechanisms of social management in the conditions of using computerization tools, and in

studies on improving the subject-oriented paradigm of social management and development.

Bibliography

- Проблемы субъектов в постнеклассической науке / Под ред. В.И.Аршинова и В.Е.Лепского. М., 2007 (<http://www.reflexion.ru/Library/Preprint 2007.pdf>);
- Проблемы субъектов развития // Материалы Междунар. Форума «Проекты будущего: междисциплинарный подход», 16–19 окт. 2006, г. Звенигород / Под ред. В.Е.Лепского. М., 2006 (<http://www.reflexion.ru/Library/Book2006.pdf>).
- Стёпин В.С. Теоретическое знание. М., 2003. С. 619–640
- Лефевр В.А. Конфликтующие структуры. М., 1973.
- Кононов Д.А., Кульба В.В., Шубин А.Н. Информационное управление: принципы моделирования и области использования // Труды ИПУ РАН. Т. XXIII / М., 2004. С. 5–29.
- Князева Е.Н. Проблема субъекта в философском конструктивизме // Проблемы субъектов в постнеклассической науке / Под ред. В.И.Аршинова и В.Е.Лепского. М., 2007. С. 70–78 (<http://www.reflexion.ru/Library/Preprint 2007pdf>).
- Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. М., 1966. С. 113, 242.
- Лекторский В.А. Субъект, объект, познание. М., 1980. С. 278–280.
- Лепский В.Е. Онтологии субъектно-ориентированной парадигмы управления и развития // Рефлексивные процессы и управление: Сб. материалов VI Междунар. симпоз., 10–12 окт. 2007 г., Москва / Под ред. В.Е.Лепского. М., 2007. С. 59–61.
- Гордеева Н.Д., Зинченко В.П. Роль рефлексии в построении предметного действия // Рефлексивные процессы и управление. 2002. Т. 2. № 2. С. 90–105. (www.reflexion.ru)
- Лекторский В.А. Эпистемология классическая и неклассическая. М., 2001. С. 46–47.
- Ухтомский А.А. Письма // Новый мир. 1973. № 1.
- Lefebvre V.A., Sanabria F. Matching by fixing and sampling: A local model base on internality // Behavioural Processes. 78 (2008). P. 204–209.